

ZVONKO BUŠIĆ I HRVATSKI PLAMEN: UMJESTO NEKROLOGA

Dok sam u sunčano nedjeljno jutro, na obljetnicu izbijanja Drugoga svjetskog rata, s prijateljem, darovitim i plodnim hrvatskim povjesničarom, sjedio ispred kafića ponad zagrebačkoga Britanskog trga na kojem sam, po običaju, upravo pročešljao antikvarne *standove* (pa i kupio par vrijednih knjiga izvučenih s prašnjavih tavana i zapuštenih polica), naš ležerni i ugodni razgovor uz osrednju, na tipično zagrebački način *tanku* kavu, kao grom iz vedra neba presjekla je vijest: „Ubio se Zvonko Bušić!“

Stigla je u obliku elektroničke poruke na prijateljev mobitel; minutu kasnije potvrdio ju je poziv moga srednjeg sina **Zvonimira**, koji je **Zvonka Bušića** upoznao u

Piše:

Tomislav JONJIĆ

No, još više i još gore, obojica smo znali: teško onomu narodu u kojem se ubijaju ljudi poput Zvonka Bušića; jao državi iz koje svojom voljom odlaze oni što su za nju dali sve što su imali! Iako šalje istu poruku, Zvonkovo samoubojstvo mučnije će odjeknuti od samoubojstava toliko drugih hrvatskih branitelja baš zbog toga što je on poznatiji od drugih, što su njegov čin i njegovo stradanje planetarno poznati. Jasnija optužba protiv današnje Hrvatske i odrješitija osuda hrvatske stvarnosti od toga jedva da su mogući.

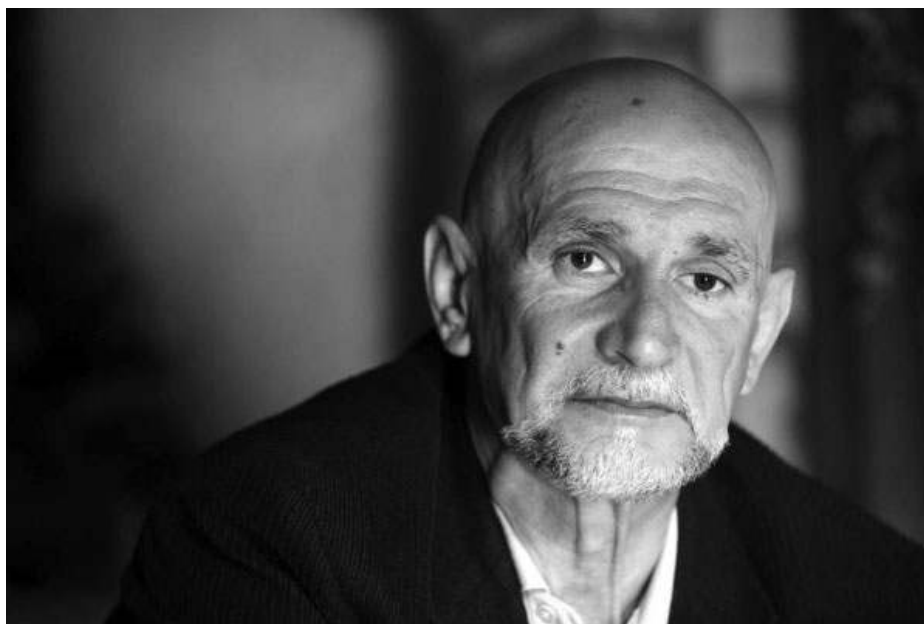
groblje, dosta daleko od mrtvačnice i mjesta pokopa. Dok smo zasopljani žurili grobljanskim stazama uzbrdo prema mrtvačnici, mnogi su ljudi uobičajenim, skoro automatiziranim pokretima čistili počivališta svojih bližnjih, molili se ili jednostavno nijemo stajali uz grobove, zabavljeni svojim mislima. Radnici mirogojskog poduzeća nakratko su prekinuli radove uz njemačko vojno groblje da bi u hladovini obližnjih stabala pojeli svoje užine, zalijevajući ih pivom i pripovijedajući očito vesele zgode. Nigdje smijeh nije neprirodniji nego na groblju, a ipak sam pomislio kako su tim ljudima smrt i groblje tako svakodnevnici da je još neprirodnije zamjerati im što i na tome mjestu smijehom pokazuju kako život nadjačava smrt.

Bilo je podne i, osim na samome prostoru oko mrtvačnice, ni na Mirogoju ništa nije dalo naslutiti da svega stotinjak koraka dalje ljudi dolaze na posljednji počinak ispratiti čovjeka koji je čitav svoj život posvetio borbi za slobodu i neovisnost Hrvatske. Bilo ih je nekoliko tisuća: za *gradske* prilike dosta, za sprovod Zvonka Bušića malo i premalo. Da je pokopan u rodnoj Gorici, bilo bi ih bar deset puta više. Doći na njegov pogreb, u tome bi se dijelu Hercegovine i u susjednoj Imotskoj krajini smatralo ne samo pitanjem časti nego i elementarne pristojnosti. U Zagrebu je drugačije: grad koji bi htio biti velegradom, s posvemašnjom ravnodušnošću guta i žive, kamoli ne će mrtve.

Na Mirogoju sam se nadao velikim govorima, nije ih bilo; priželjkivao sam počasne hitce, iako sam znao da ni njih ne će biti. Ništa od toga više nije iznenađenje. U Hrvatskoj su odavno više na cijeni novopečeni bogataši, moralne protuhe i ništarije koje sve što imaju nose u novčarci, ali zato mogu kupiti što god požele, pa i izraze javne sućuti. Oni će platiti osmrtnice, nadgrobne govore i spomenike, čak i suze, jer i to se u današnjoj Hrvatskoj dade kupiti.

Onima koji su za Hrvatsku žrtvovali svoju mladost, zdravlje i život, u njoj je danas namijenjen samo podsmijeh.

Jedan od takvih bio je Zvonko Bušić. On je izabrao Hrvatsku u vrijeme kad je to značilo samo bič, progone i vješala. Zato

Zvonko Bušić u posljednjem razdoblju života

ljetu 2010. godine u Imotskome, kad je on, skupa sa suprugom **Julie**, sestrom **Zdravkom** i prijateljem **Markom Grubišićem**, predsjednikom zagrebačke podružnice Hrvatskoga društva političkih zatvorenika, bio gost kod mojih roditelja. Zvonimir nam je u nevjerici telefonom čitao internetsku vijest, a nama je odmah bilo jasno: ako je vijest točna (još smo govorili: ako je točna!), Zvonko se je ubio vatrenim oružjem. Za *borca* poput njega vješanje, trovanje ili nešto drugo nije dolazilo u obzir. Sve osim zrna i baruta bilo bi prljavo, nedostojno, nejunački.

Taj dojam i te misli vjerojatno nikad ne će iščeznuti, jer ima trenutaka koje čovjek pamti dok je živ. Iako bih htio razmišljati hladno i racionalno, njih mi nije moguće odagnati ni danas, nekoliko dana poslije Zvonkova mirogojskog pogreba koji je bio više nego dostojanstven, ali – neka mi se dopusti reći – preskroman, mali i njegova stradanja i njegova značenja ipak nedostojan.

Hrvatska kao da je ostala ravnodušna, u gradskoj vrevi nije se osjećalo da su Hrvati doživjeli još jedan veliki gubitak, čak je i Mirogojem vladala svakodnevnica. Sa suprugom sam došao s južnoga ulaza u

Otmičari nakon uhićenja

su za sličnim izborom posezali samo izabrani.

Po onoj Lukanovoj: *victrix causa diis placuit, sed victa Catoni* – pobjednička se stvar svidje bogovima, pobijedena Katonu, on je iz osjećaja moralne dužnosti izabrao pobijedenu stranu, svjestan da samo njoj pripada, i da su pravica i pravo uz nju. Ako će i po čemu ostati upamćen, bit će to njegova tvrda vjera da će poraženi samopouzdanjem, odlučnošću i borbom u konačnici postati pobjednici. Put je bio dug i mučan: od rodne Gorice, sela nasred sjevernog oboda polja što je presječeno najneprirodnijom granicom na svijetu, preko imotske gimnazije do političke emigracije, otmice američkog zrakoplova, trideset dvije uzničke godine i konačnog povratka u Hrvatsku 2008. godine.

Jedva pet godina kasnije sam si je oduzeo život, ostavivši dvije kratke oproštajne poruke: jednu privatnu, supruzi Julie; drugu namijenjenu javnosti, rodbini i prijateljima, u sadržajnom smislu zapravo škrtu i nejasnu. I samo je onaj dio hrvatske javnosti koji se osjetio naslovnikom te druge poruke pogođen njegovom smrću. Drugima je ona bila prigoda da ga ponovno prozovu teroristom, lunatikom, malne razbojnikom, ni ne krijući da im Zvonko Bušić – koji je u emigrantskoj javnosti postao doista Netko tek otmicom zrakoplova iz 1976. i spontanom izrazima opće solidarnosti Hrvata s otmičarima – kao tobožnji „terorist“ personificira čitavu hrvatsku političku emigraciju, čak i čitav hrvatski narod, izuzev one šake njihovih

istomišljenika, zapravo otpadnika i *janjičara* koje se uvijek moglo kupiti za dvije-tri samoupravljačke fraze, inflacijske potrošačke kredite, sindikalne svinjske polovice, prokrijumčarene *rebatinke* sa splitskoga Peristila, romobil i dječja kolica proizvedena u Jugovinu.

Donekle neobičnu iznimku čine pojedinci, poput novinara, tuđmanologa, norvalologa i publicističkog paljetkara **Darka Hudelista** koji samodopadno misli da dva-tri dokumenta, začinjena frazama i konfabulacijama, sami po sebi čine povjesničara. On je, vjerojatno za potrebe kakve svoje nove kupusare protkane standardnim mjesečarenjem i nemaštovitim nategama, u tekstu u jednome zagrebačkom tjedniku prozvao Zvonka Bušića svojim prijateljem, iako je očito da o njegovu javnom djelovanju i o njegovoj stvarnoj ulozi i mjestu u hrvatskoj političkoj emigraciji znade malo i krivo, a sreo ga je – po vlastitome priznanju – svega par puta. Prijateljstva su jeftina stvar, zar ne? No Bušić se je, prema Hudelistu, već mjesecima osjećao posve praznim i razočaranim, ali je zato čeznuo za tim da upozna, ni manje ni više nego – **Dobricu Ćosića**. Bez njega, valjda, ne bi znao ni što će sa sobom, niti što će sa svojim idealima. Podmuklost uvrede ne vide samo slijepci, jer: Dobricom je Ćosićem, eto, jedan hrvatski politički borac, prognanik i uznik htio ispuniti svoju prazninu i svomu životu dati novi smisao!

A riječi i komentari onih koji su možda zaista imali pravo zvati se prijateljima

Zvonka Bušića, uz rijetke iznimke, samo su isprazne fraze i patetični srokovi koji, kao po nepisanom pravilu, pokušavaju više reći o onima koji ih izriču nego o onome zbog koga se izriču. To je, uostalom, njihova jedina ambicija i njihova konačna svrha. Pritom patetika, kao i uvijek, i u ovome slučaju nije samo najjeftinija, nego je i bezopasna. Ona sve opravdava, a na ništa ne obvezuje. Zato je većina i tih fragmenata bez ikakve stvarne vrijednosti: za jedan portret Zvonka Bušića oni su neupotrebljivi, osim što – možda – ilustriraju duhovnu klimu u suvremenoj Hrvatskoj i našu nespremnost da o ozbiljnim stvarima ozbiljno mislimo i ozbiljno govorimo.

Fenomen nije nov. Kao glavnome uredniku *Političkog zatvorenika* – a valjda ne samo meni – obraćalo mi se tijekom ovih godina (a obraća mi se i danas) mnoštvo čudnovatih likova koji su se po odlasku u mirovinu prometnuli u revolucionare (dotad su bili poslušni svakoj vlasti i klanjali se svakom idolu!), ili onih koji sami sebe nakon 1990. nazivaju „prijateljima Bruna Bušića“. I zadnjoj je budali jasno: da je doista bilo toliko spremnih na borbu za Hrvatsku, ne bi ta borba ni bila nužna. Da je **Bruno Bušić** kojim slučajem doista imao toliko prijatelja, ni neprijatelji mu ne bi mogli ništa, pa ni on ne bi postao to što je postao: ne bi za njim postojala potreba.

Nisam sa Zvonkom Bušićem bio prijatelj, pa mi to možda daje pravo da o njemu pokušam kazati nešto što smatram objektivnim. U svakom slučaju: poštenim.

Nismo postali prijatelji, iako smo u jednome razdoblju dosta vremena provodili skupa. Nisam se nazivao njegovim prijateljem, makar je bilo lako zbliziti se s njim, jer je bio vedar i otvoren, uvijek neposredan, ali nikad neuljudan. Da smo bili prijatelji, pitao bih ga o dojmovima i ljudima iz emigracije, o otmici zrakoplova, o pravome autorstvu letaka koji su uneseni u zrakoplov (jer im Bruno Bušić – koliko znadem – i nije jedini autor), o boravku u zatvoru, o Hrvatima koji su ga posjećivali i o onima koji nisu. Štošta bih pitao, jer prijateljstvo znači i otvaranje duše, dijeljenje uspomena. A ja toliko blizak s njim nisam bio.

Nisam ni žurio da to postanem, ne isključujući da jednom i za to dođe vrijeme. Nije to vrijeme došlo, pa ni pri posljednjem razgovoru početkom ljeta nisam smogao snage pitati ga, zašto je u doku-

mentarcu **Ljiljane Bunjevac Filipović** što ga je Hrvatska televizija prikazala malo ranije, ispuštena ona epizoda o njegovu bijegu iz zatvora, epizoda koju je na drugome mjestu dojmljivo i s očitim iskrama literarnog dara opisao, a mi u *Političkome zatvoreniku* prenijeli.

Nisam pitao, jer mi se činilo da takvo pitanje zadire u privatnost na koju ja nemam pravo. Da smo bili prijatelji, ne bih se ustezao niti bih se pribojavao da će to pitanje pogriješno shvatiti. Ipak: da je htio, sam bi mi o tome pripovijedao, jer – proveli smo mnoge sate i nasamo i u društvu, uvijek raspravljajući, ponekad i prepirući se, uvijek o istoj temi: o Hrvatskoj, o hrvatskoj sadašnjosti i budućnosti.

To je već nešto što ne pretpostavlja prijateljstvo. Da bi se surađivalo u političkoj borbi, ne mora se biti prijateljem; dovoljna je podudarnost osnovnih pogleda. Za prijateljstvo hoće se i prošlost, za suradnju je dovoljna budućnost.

Nazvao me je negdje ujesen 2009. i predložio da se sretnemo. Nije okolišao niti je gubio vrijeme na formalnosti oko upoznavanja: već nakon nekoliko minuta razgovora na terasi jednoga lokala na središnjemu zagrebačkom trgu složili smo se oko dijagnoze moralnih i političkih prilika u Hrvatskoj, potom se počeli vidati sve češće. Sa suprugom je tada još stanovao u netipičnome podstanarstvu u Boškovićevoj ulici, a negdje početkom ili u proljeće 2010. godine – ako se dobro sjećam – preselit će u zapadni dio grada, pa je skoro svakodnevno što tramvajem, što pješice prolazio tik ispod prozora moga iličkog ureda. Nazvao bi ili samo pozvonio čak i onda kad je imao uglavljene sastanke u gradu, pa mi se činilo da je baš svako obećanje u životu ispunio bolje od onoga da će negdje doći bez kašnjenja.

Taj gubitak osjećaja za vrijeme ili potreba da se njegovo curenje učini neprimjetnim, vjerojatno je posljedica uzničkoga dugočasja. Više od tri desetljeća on nije imao kamo žuriti, pa je zaboravio da nije svakomu tako. I po izlasku na slobodu vremena je imao više od mene, i bio je od mene i orniji za dugotrajne razgovore, uvijek začinjene njegovom obvezatnom cigaretom s napola odrezanim filtrom. Štoviše, neri-

jetko sam imao osjećaj da mi predbacuje što požurujem razgovor ili ga skraćujem spominjući obveze, poslove, rokove, stranke, podneske, rasprave..., sve neke efemerne, ovozemaljske stvari koje su se njemu, očito, činile manje vrijednima i manje važnima.

No ja ga nikad ne bih svrstao u ljude kojima su apstraktno mišljenje i pisana riječ bili na prvome mjestu. On je bio borac, a ne mislilac, čovjek akcije, a ne kontemplacije. Bacio bi, doduše, u mom uredu pogled na police s knjigama, primjetio među njima naslove koje je i sam čitao, ponekad bi se u razgovoru i oslonio na koji filozofski aforizam, ali nikad nije davao znaka da su to teme koje ga primarno zanimaju. I tjelesno i duhovno bio je svježiji od većine svojih vršnjaka. Da je bio natprosječno inteligentan, o tome nema dvojbe. Da je u tavnici dosta toga i pročitao, sasvim je izvjesno. Rekao bih da je vladao općim mjestima iz hrvatske povijesti i književnosti, i da je pomnije studirao pojedine filozofske rasprave kako bi svojoj patnji našao ne samo osobni i nacionalni, nego i općeljudski smisao. No njegovo je znanje bilo nesustavno i fragmentarno, a njegovu literarnom daru koji

je izbjicao iz nekoliko tekstova što ih je napisao, životne stranputice nisu dale da se razvije. Zato mi je posve čudno kad ga se danas, nakon smrti, hoće prikazati kao filozofa, teoretičara, mudraca. Koliko sam ja uspio vidjeti, on sam takvih ambicija nije imao. Kad nije tražio ljude za određenu svrhu, nije tražio društvo mislilaca, a ono što je napisao, kreće se u okviru tih ambicija. I za mene nema nikakve sumnje da bi se Zvonko Bušić, da živi deset života, u svakome od njih radije vidio na barikadama, u rovovima, na bojištu, nego u knjižnicama i za sveučilišnim katedrama.

Jednako tako mislim da griješe svi oni koji tvrde da je bio naivan i da je krivo procjenjivao prilike u Hrvatskoj. Jer, nije on krivo procjenjivao prilike, iako je često krivo procjenjivao ljude.

Svaki se čovjek mjeri svojim laktom, pa je i Zvonko Bušić ljude oko sebe mjerio svojim mjerilima, očekujući da doista misle ono što govore, i da rade ono što misle. Zato je olako vjerovao onima koji su se rasipali domoljubnim frazama ili velikim riječima uopće. Moglo se je to zaključiti po načinu na koji je pripovijedao o pojedincima, od jedne veleposlanice koja ga je posjetila u zatvoru do ljudi koje je kasnije upoznao diljem Hrvatske. Kad su ga obasipali izrazima pažnje i razumijevanja, on nikad nije posumnjao u njihove nakane. Htio je vjerovati da dijele i njegove misli, čak i ideale. Za nj je formula života bila jasna: da bi život bio vrijedan življenja, moraju vrijediti i ideali i ljudi koji ih propovijedaju. U ideale nije sumnjao, a nije htio sumnjati ni u ljude. Zato nije rado slušao drugačija uvjeravanja, čak do te mjere da je zatvarao oči pred činjenicama.

Na koji način ocjenjuje ljude postalo mi je jasno kad je između dva kruga predsjedničkih izbora – mislim da je to bilo još u 2009. godini, dva-tri dana poslije Božića – u Gradskoj kavani uvjeravao mene i jednoga hrvatskog filozofa i diplomata, da je **Bandićev** ulazak u drugi krug znak Prsta Božjega, ujedno poziv biračima da glasuju za zagrebačkoga gradonačelnika. Nije to bila samo taktika niti izbor manjega od dva zla, nego i izraz njegova uvjerenja: on u zagrebačkom gradona-

ASTRALNO

IMAO SI, ZVONKO, PUNO HTEBROSTI

Slobodu sanjano skupa s Tobom. San lebdio u snježnoj noći nad Tvojom putem kojim u batama prerano krećeš u školu u Inotski... Skupa s Tobom čeznemo za Tvojm zavijetaj i... slobodom...

Nedavno su se stovatelji i prijatelji Zvonka Bušića okupili za prekrasnoj podstavi Renea Medvešela Bmt magarice - scene iz života svetog Franje Asiškoga u Zagrebačkom kazalištu mladih.

Ovaj je skup upriličen kao podriška Zvonku Bušiću, hrvatskom domoljubu koji se čiji lazanu u američkom zatvoru. Dostojanstveno, mirno i nekako sjajno, puti geslovit - "Vlastita sloboda je dostojanstvo slobodnih ljudi" - okupljanje je započelo dirljivim pedantnim govorom angustiratorice, kojeg je interpretirao glasom Dragun Despot Organizatorice ovoga simboličnoga sjećanja na Zvonku Bušića su Biserka Cetinić i Maja Runje, koje su i ovaj put organizirale okupljanje prijatelja Zvonka Bušića... Okupljanje je nakon predstave u kazalištu nastavljeno na domjenku u Hotelu Dubrovnik.

Zvonko Bušić je, mnogi ga se sjećaju, hrvatski iseljenik koji je u rujnu 1986., skupa s nekoliko prijatelja, izmrio otmicu jednog američkog putničkog zrakoplova, zbog čega se još uvijek nalazi u američkom zatvoru, sada u zatvoru Allenwood u državi Pennsylvania. Razlog za takav radikalni i obajnički čin otmicari su tada vidjeli u mogućnosti da privuku pažnju demokratskog svijeta na stješnjanj i progone Hrvata u jugoslavenskoj komunističkoj diktaturi, izražiti su da svjetske radio-postaje objave proglose o položaju hrvatskog naroda, u kojem je sastavljeno proglose, hrvatski borac za slobodu i demokraciju Bruno Bušić naravno i objašnjavao istinu, koju je jugoslavenska propaganda pomno prikivala. Otmicari su svojneme privatili svoje kazne - i prije otmice su znali da ih neće mimaići - ne kazna Zvonku Bu-

Piše:
Isana RORA

šića u međuvremenu nadilazi njegove pravde i pravilnosti. On je, naime, snda već tridesetu godinu u zatvoru.

Zvonko Bušić sa suprugom

Uvjeti u američkim zatvorima su vrlo teški. U svom plaću vankuverskim Hrvatima, jednu zajednici u Kanadi koja ga već godinama nastoji pratiti i podržavati, Zvonko Bušić piše u studenome 2004. ovako: "...U moj zatvor ne navraćaju našalosi ni jesen ni proljeće. Tu nema nikakvo zelenila, nijesnog stabla, ni kakva busa, pa su dolasci godišnjih doba i čudneme promjene prirodnih boja ovdje gotovo neprimjetne. Kada bila

Vam rekao kako sam se i koliko zaželio makar vidjeti neki šunat ili zagrliti nekome stablo, bilo koji šunat i bilo kakvo stablo, Vi biste me teško shvatili. Zato ću Vam reći kako je jednog dana prošlogodisnje jeseni, dok sam s par prijatelja bio u zatvorskim krugom, nekajki vjeter kovilao, preko zatvorskog dvanaesti i pol metara visokog zida, u meni ubacio nekoliko crveno-bijelih listova. Mi smo se odmah dali u potjeru i sve ih pohvatati... Na putovaku iz dvoršta ja sam sa sobom ponio tri nabočena lista, i izlistao listovima bogama i objesio ih, pored nekih slika, na zidu moje ćelije. Načelno, nakon samo nekoliko dana, prišlo me pressa ćelije, zapisao ih je neki strahot-epitafika i zaplijenio ih..." Zvonko Bušić je čovjek duboke i čvrste vjere, temelji koje su mu darovani odgojem i odastajanjem u tradicionalnoj i vjemičkoj obitelji u rodnoj Gori kraj Inotskog. U godinama duboke samoće i putnje svoja je vjenu probudio do zrela duhovnosti, koja mu je danas glavni oslonac de ostane zdrav i izdrži.

Želi izdržati zbog svoje obitelji i prijatelja, koji ga vole. U Hrvatskoj ga zamne čekaju brata i sestre i drugi članovi vjeme obitelji. Najveća vjenu supruga Julia Bušić, rođena Amerikanca, koja je i sama sudjelovala u otmici i izdržala trinaestogodišnju zatvorsku kaznu. In-tie živi u Hrvatskoj i strpljivo, trideset godina, čeka da joj se suprug vrati.

Okupljanje prijatelja Zvonka Bušića je nakon predstave u Kazalištu mladih nastavljeno na domjenku u Hotelu Dubrovnik.

(Prezentirao iz Hrvatske matice iseljenika "Matica", broj 12 od 2005.)

ZATVORENIK br. 166, siječanj 2006. 75

Jedan od brojnih tekstova o Zvonku Bušiću, objavljenih u našem časopisu

čelniku nije gledao populista koji ideološkim simbolima trguje kao što preprodavači na Dolcu trguju jeftinim kineskim tekstilom, nego osobenjaka velikih potencijala, čija se najveća vrlina sastoji u sposobnosti da se približi biračima i u njegovoj *nepredvidljivosti*. I baš zato što je *nepredvidljiv*, što postoji i mimo stranke, a ne samo u njoj i po njoj, Bandić će postati „naš“, samo ako mi to hoćemo.

Ja u to nisam vjerovao, niti sam bio spreman napraviti mu taj ustupak. Možda sam cjepidlaka, a možda samo pamtim više nego što je pristojno. Bilo bi neuljudno reći da me je iskustvo naučilo onomu čemu njegovo njega nije, a mršava mi je i zadovoljština da je vrijeme dalo za pravo meni, a ne njegovu optimizmu. Još tužnija je činjenica – ako je činjenica – da je posljednjeg dana ovozemaljskog života bio ogorčen upravo pohvalama koje su tomu istom Bandiću upućene s udbinskog oltara s kojega se, drugačije nego s bilo kojega drugoga, moli za *hrvatske mučenike*. Jer, ta udbinska pohvala uvelike se naslanja na istu onu logiku koju je on u prosincu 2009. držao nepobitnom, ali – nemam nikakve dvojbe oko toga da su joj motivi bili različiti. Ne tišti me uspomena na to, jer čistoći motiva Zvonkove logike nemam što prebaciti; s ovima drugim ne želim imati baš ništa zajedničko. Suvišno je i kazati: draži su mi politički naivci od intelektualnih mešetara i duhovnih trgovaca.

Bio je razočaran tim izborima, a još više predsjedničkim kandidatima. S nekima smo razgovarali skupa, s drugima je – kao i ja – razgovarao sam, valjda i više puta. Jednomu od njih me je doveo u neki restoran na Jarunu. Došli smo tamo, pokupivši prethodno automobilom popularnog pjevača koji je Zvonka očito volio i cijenio, a tada je bio na štakama. Bilo je nesuđenom predsjedniku i njegovoj sviti drago primiti goste; mene svakako najmanje od nas trojice – ja sam mogao najmanje koristiti. Smetao sam već time što nisam pokušao ni hiniti osobite simpatije, kamoli oduševljenje. Želeći prekinuti agoniju u kojoj su se tražile lažne isprike za neuspjeh, a prešućivala impotencija i manjak strasti, otvoreno sam, pred čitavim njegovim izbornim stožerom, rekao predsjedničkom kandidatu da gubimo vrijeme, i on s nama, a još više mi s njime. Od gosta to i nije bilo pristojno, ali sam držao da je nepristojnije lagati mu u lice i zavaravati i njega i sebe. Zvonku je to bilo

Zvonko i Julie Bušić u američkom zatvoru

i simpatično i smiješno. Svidjela mu se prisprodoma kojom sam se poslužio, spominjući Gržanićev *saborski nogomet* iz Khuenova doba, i onu postolu koja je godinu ranije poletjela prema američkom predsjedniku. No, i za jedno i za drugo htjelo se više hrabrosti i drskosti.

Svakodnevno je on susretao mnoštvo ljudi, pa je u nastavku te serije razočaranja, i u tim mnogim razgovorima s mnogima, u Zvonku Bušiću postupno sazrijevala odluka da se – kako je on govorio – i sam *aktivira*. Vjerujem da je odluku donio samostalno – makar možda pod dojmom sugestija ljudi čiju je osobnu susretljivost i simpatije krivo tumačio kao poziv da im stane na čelo i predvodi ih. Rekao bih da je u tome najviše griješio, ne shvaćajući da su izrazi simpatija i osobnoga poštovanja jedno, a politička identifikacija nešto sasvim drugo. Bilo je dosta onih koji bi za nj učinili puno; malo onih koji bi dali da ih on vodi. Ja o tome nisam imao iluzija, on jest.

I naziv *Hrvatski plamen* bio je njegov. Punim bi ustima izgovorio te dvije riječi, a osim energije koja je iz njega izbijala,

neobično *ljupko* bi mi zvonio njegov izgovor početnoga glasa druge riječi koji je stekao dugotrajnom svakodnevnom uporabom američkoga. *Hrvatski plamen! Croatian Flame!* I na engleskome to dobro zvuči, dodao bi.

Pod tim *radnim naslovom* na njegov se poticaj u prvoj polovici 2010. u jednome uredu u središtu Zagreba počela češće okupljati skupina od sedam-osam ljudi. Bio je među njima Zvonkov prijatelj iz djetinjstva i vlasnik tog ureda, potom jedan neprepoznati književnik što kruh svagdašnji zarađuje predajući hrvatski jezik i pišući izvrsne novinske kolumne, pa jedan mladi i duhoviti, u javnosti prilično eksponirani sveučilišni nastavnik, jedan bivši hrvatski politički uznik u najboljoj dobi, jedan informatičar... Ne sjećam se tko je prvi primijetio da su baš svi iz te skupine *pročedili* iz kamena između Neretve i Cetine, ili još preciznije: između Neretve i zapadnoga ruba Imotskoga polja. I po tome tipični *ognjištari*, kako bi učeno zaključio **Slaven Letica**, nekadašnji teoretičar četvrte Jugoslavije, danas posve ocvali intelektualni guru

Napokon na slobodi u Hrvatskoj

onoga dijela hrvatske *državotvorne* javnosti koja vrhuncima svoje političke mudrosti i moralnim okosnicama drži **Zdravka Tomca**, admirala **Domazeta-Lošu** i slične *stupove društva*, u mnogim vatrama prokušane tražitelje crvene niti.

Zvonko je u toj maloj skupini vidio jezgru *plamena* koji bi iznova zapalio hrvatske duše i odmah je kovao planove o tome, tko će već najesen krenuti među hrvatske iseljenike u potrazi za potporom. On je već vidio stranku, pokret, potom onakvu Hrvatsku o kakvoj je sanjao, i sve

mu se to činilo nadohvat ruke, samo – treba htjeti. Njegovo htijenje bilo je očevidno, baš kao i njegovo neshvaćanje našega opreza. Njemu se taj oprez vjerojatno činio fatalizmom, možda i nečim gorim.

Nisam bio u toj skupini od prvih početaka: pozvao me je negdje u ožujku 2010. godine. Dolazio sam dosta često, jer sam većinu sudionika poznavao otprije kao ljude koje vrijedi poznavati, a raspravljati s ljudima koji žele misliti – napose kad ne misle sasvim isto – uvijek je užitak. Raspravljalo se dosta otvoreno i žustro, u di-

mu cigarete, uz čašu-dvije vina, voćne sokove i vodu. Jela nije bilo nikad, niti je tko za nj pitao.

Ne znam jesu li svi u toj skupini imali i vlastite političke *račune*; ja sam bio među onima koji jesu. Bio sam od početka posve nesklon stvaranju bilo kakve nove stranke, jer sam držao da je taj pothvat osuđen na neuspjeh. Ni od hodočašćenja hrvatskim iseljenicima nisam očekivao ništa, jer sam tijekom trogodišnjega rada u diplomatskoj službi shvatio koliko su krive domovinske predodžbe o položaju i financijskoj snazi prosječnoga hrvatskog iseljenika. Prikupljanje novca za obranu Zvonka i družine, potom Domovinski rat, bili su jedna pjesma; nekakva nova politička stranka posve druga. Vrijeme gradi kule po kotaru; vrijeme gradi, vrijeme razgrađuje.

Umjesto toga sam u Zvonku Bušiću – pa ako je potrebno, i u neformalnoj udruzi koja nosi ime što ga je on izabrao – želio vidjeti posljednji instrument okupljanja bar većine strančica i grupacija koje se pozivaju na pravašku baštinu. Činilo mi se da bi takav savez, sa znom pameti, mogao pokazati da hrvatski nacionalizam nije ideologija 19. stoljeća, a još manje povremeno majmunsko oponašanje grupacija iz ustajalnih rukavaca europske nove desnice, nego da je riječ o misli koja još uvijek ima što dati i u novim okolnostima, o misli koja se usredotočuje na hrvatske teme i probleme, a ne troši se na rasprave o položaju francuskih useljenika, norveških kitova i američkih sveučilišta. Kad bi došlo do takvoga saveza, i kad bi mu na čelo stali ljudi koje se ne da jeftino kupiti, onda bi se i s Hrvatskom demokratskom zajednicom pjevala druga pjesma. Takva bi joj grupacija mogla biti metaforički *nož pod grlom*. Bez toga, ona će uvijek naći nekoga svog Sanadera koji će trgovati s *braćom Srbima*, ponižavati se pred tuđincima i prodavati se poput bludnice. Jer, to je nužni, neminovni posljedak njezina ovakvog postojanja, zajednički nazivnik ideološke kakofonije na kojoj je sazdana.

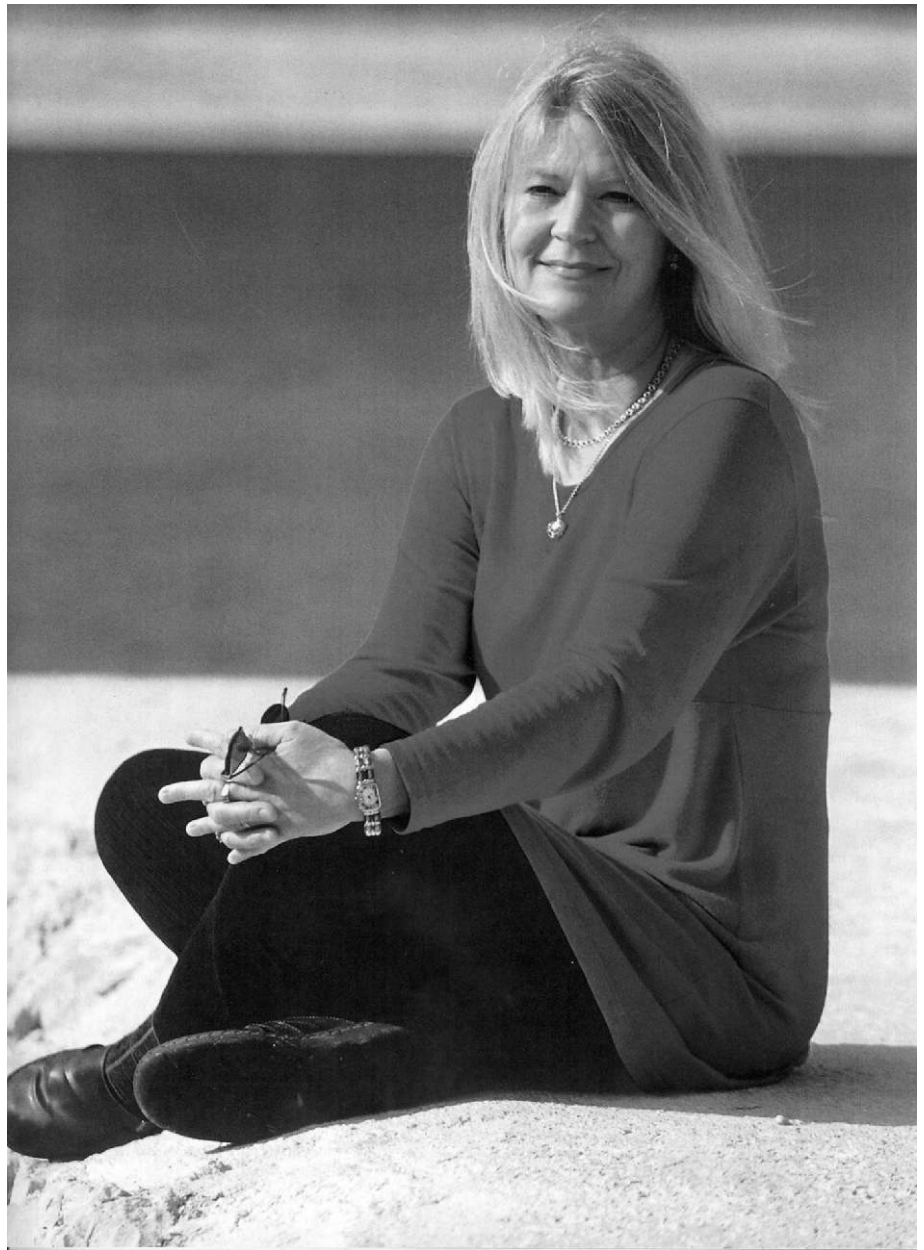
Žurilo mi se, jer saborski izbori nisu bili neposredno na vidiku, pa mi se činilo da je lakše raditi u tim okolnostima, nego usred izborne groznice koja je u Hrvatskoj uvijek ista: prije izbora se nagovještaju koalicije i ujedinjenja, nakon izbora se kuka, uzajamno ogovara i optužuje, pri čemu se usput mudro otkrivaju uvijek isti, svakomu poznati uzroci de-

bakla. Nitko od nas ne želi shvatiti da su male stranke i stvorene da ostanu male, i svakomu je udobnije u položaju pasivnog sljedbenika uske, na svoj način pravovjerne sekte, negoli u situaciji u kojoj se odlučuje i odgovara za odluku.

Nisam tu svoju zamisao tajio, naprotiv. Nisu je svi držali ni izvedivom niti racionalnom, a neki su je smatrali i promašenom. Nisam dovoljno glup da ne shvatim kako je dio sustolnika zapravo mislio da je smiješna, ali sam im bio zahvalan što taj sud ne izriču, pa me tako ne sile uzvraćati mjerom koja bi onemogućavala svaku suradnju. A ipak, bilo je lakše dokazivati protivno nego definirati ključne programske točke oko kojih bi se kristalizirala predizborna suradnja, kasniji savez i u konačnici ujedinjena pravaška stranka kojoj je Hrvatska stranka prava zbog niza razloga imala biti okosnicom. Pogotovo je pri definiranju tih točaka bilo lakše uglaviti stajališta o hrvatskim parlamentarnim strankama ili o procesu europskih integracija negoli o hrvatskoj politici u Bosni i Hercegovini ili o Bosni i Hercegovini.

Nakon rasprave koju je sredinom svibnja 2010. izazvao jedan moj pisani traktat o toj temi – a valja reći da sam Zvonko na nj nije imao primjedaba (štoviše, rekao je da mi nismo oni koji imaju pravo bilo čega se odricati!) – bilo mi je jasno da *Hrvatski plamen* kao takav ne će moći sa mnom, ili bar ja ne ću moći s njim. Moj sastavak, datiran 12. svibnja, pisan je s nakanom da stvari izvede na čistac, pa je to i uspio. Nije se moglo previdjeti da o većini stvari mislimo jednako, ali da se u nekima razilazimo. Držao sam kako su te razlike toliko bitne da onemogućuje trajnu suradnju i počeo sam se sve rjeđe družiti s ljudima koje ni dalje nisam smatrao dalekima. No, sa Zvonkom sam se nastavio vidati.

Činilo mi se nepristojnim pitati ga, kako idu stvari s *Hrvatskim plamenom* i susreće li se još uvijek ona ista skupina. Bilo mi je važnije što je prihvatio zamisao da u pojedinačnim razgovorima pokušamo potaknuti pravaške grupacije na zbližavanje i zajednički nastup na izborima. Nije mu bilo teško hodočastiti na te sastanke. Ja sam opisivao – kasnije u jednome tjedniku, potom i u ovome časopisu objavljeni – model koji stvara pretpostavke budućega ujedinjenja štedeći taštine takozvanih predsjednika i ostavlja ih privremeno na vlasti u njihovim strančicama; Zvonko je već svojom pojavom, a još više poletom i

Zvonkova Penelopa: Julie Bušić

energijom koja je izbijala iz njegovih riječi, dokazivao zašto je to nužno. Nismo, dakle, *nudili* bogzna što, a najtužnije je da smo uopće trebali nešto nuditi i objašnjavati: stvar je morala biti jasna svakomu onom tko ima prosječnu pamet i čistu savjest.

A kad je o naivnosti riječ, priznajem kako mi se na trenutke činilo da moj optimizam nakon zajedničkih susreta s predsjednicima Hrvatske stranke prava, Hrvatske čiste stranke prava, Hrvatske stranke prava dr. Ante Starčevića, Hrvatske republikanske zajednice... jedva zaostaje za njegovim. Za neke od tih prvaka bio bih spreman dati ruku u vatru, s drugima mi je bilo mučno sjesti za isti stol, ali – druge nije bilo. Sredinom kolovoza 2010., dan

nakon druženja kod mojih roditelja, Zvonko je Marka Grubišića i mene u Imotskome uvjeravao da je stvar nadomak rješenja, iako će zahtijevati i neke nepopularne korake. Desetak dana kasnije, nakon zadarskog susreta s vodstvom Hrvatske stranke prava, mislio je posve drugačije. Telefonom mi je rekao da su svi naši razgovori bili uzaludni. Nisam stigao na taj sastanak, a poslije nije više bilo vremena pitati ga za pojedinosti.

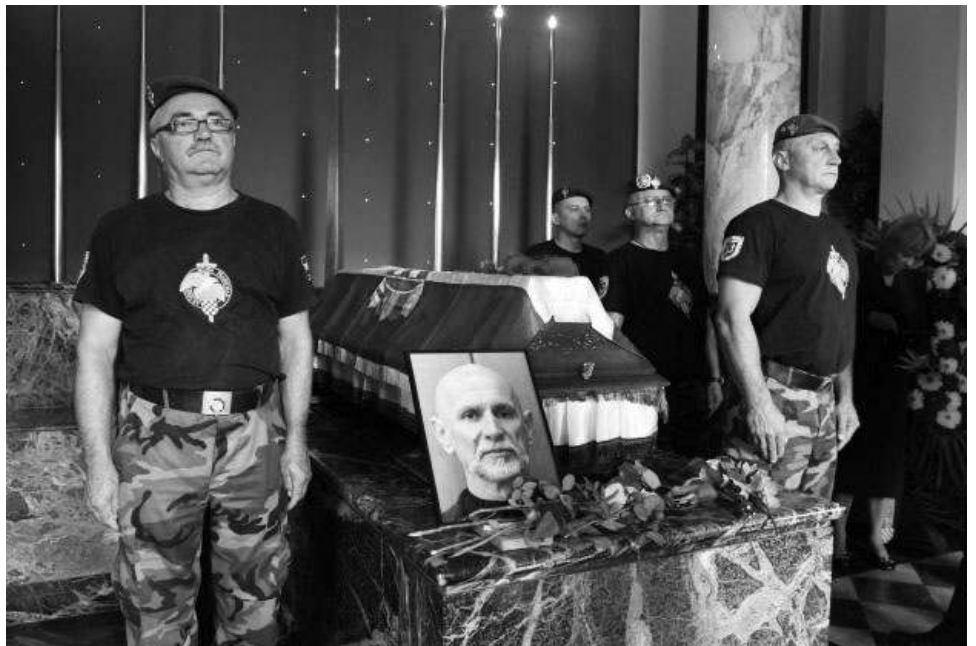
On je očito već tada bio donio odluke koje su označile kraj naše suradnje. Ne prihvaćajući moju sugestiju da ostane izvan političkih stranaka, za mene je prestao biti mogućnost. Ostalo je bila samo tehnika, dva prizora završnoga čina. Prvi se zbilo jednoga subotnjeg popod-

neva u zagrebačkome Boćarskom domu. Pozvao me je telefonom na sastanak, ne objašnjavajući tko će na njemu biti niti zašto ga saziva. Bilo je tamo pedesetak ljudi. Većinu sam osobno poznao, drugi su već na neki način sudjelovali u javnome životu, pa sam imao razloga već na početku biti obeshrabren. Ne gubeći vrijeme, Zvonko je otvorio sastanak i najavio osnivanje novoga političkog pokreta odnosno stranke. Na čelu *Hrvatskoga plamena* bili bi on, **Tuđmanov** sin **Miroslav** („u znak poštovanja prema pokojnom Predsjedniku“), **Marko Perković Thompson** i – dizajner **Boris Ljubičić**. Opirao se svom izboru Miroslav Tuđman otvoreno, a Zvonko ga je pred svima molio da prihvati ponuđenu ulogu. Da nije bio groteskan, prizor bi bio zabavan. Ne znam je li Tuđman već tada pregovarao s **Jadrankom Kosor** nadajući se saborskoj plaćici i povlaštenoj mirovini, ali je bilo očito da Zvonko nije prethodno s njim dogovorio suradnju, nego ga je na nju pozvao tu, pred svima.

Sve to – od amaterske organizacije do kandidiranja nekakvoga dizajnera koji je u svevidećem oku *druga Tita* ne tako davno nalazio *zvijezdu sjajnu* – bilo je više nego što sam mogao otpjeti. Bez galame i glasnoga prosvjeda, ali demonstrativno smo napustili sastanak ja i isti onaj prijatelj s kojim me je prvoga rujna dvije tisuće trinaeste zatekla vijest o Zvonkovoju smrti. Došli smo odvojeno i po posebnim pozivima, otišli smo zajedno, dvoglasno jadikujući istu tužaljku. Već davno nam je dosadila, jer se stalno ponavlja. Kako je, pak, taj subotnji sastanak završio, zapravo ne znam niti me je zanimalo. Do danas nikoga od sudionika nisam o tome pitao ni riječi, jer sam iz sastava sudionika znao kako plod ne može biti ništa doli mrtvorodenče.

Iste večeri me je Zvonko nazvao. Bio je povrijeđen i tražio je objašnjenje mog odlaska. Objasnio sam zašto mislim da se kocka svojim imenom, bio možda i grub, valjda za to doba malko i nepravedan prema Miroslavu Tuđmanu (kasnije bih – naravno – držao da je neuljudno ne počastiti ga puno neljepšim epitetima!), pa čak i prema tom Ljubičiću, ali – manje nisam mogao, više nisam htio. Treba li uopće reći da je Zvonko Bušić otklonio moja objašnjenja, ostajući uvjeren da je izabrao pravi put? On, pak, u listopadu iste godine nije osjećao potrebnim objasniti mi što se zbilo s *Hrvatskim plamenom* i tim njego-

vim optimizmom kad me je pozvao da *sutra* otputujemo u Slavonski Brod i pristupimo Hrvatskoj stranci prava dr. Ante Starčevića. Nije ni trebalo objašnjavati: taj poziv je o Hrvatskome plamenu govorio sve što se je moglo kazati – mrtvorodenčetu se nije moglo udahnuti život. Odbio sam ga glatko i bez suvišnih riječi, do mećući samo da će tim odlaskom u Brod završiti njegova politička karijera. Nisu s njim tamo otišli ni neki drugi članovi skupine koju se je moglo nazvati inicijativnim krugom *Hrvatskog plamena*; neki su mi dan-dva kasnije kazali kako su ga odbili riječima nalik onima koje sam mu ja rekao.

Počasna straža uz odar Zvonka Bušića

Time je zapravo završila moja suradnja sa Zvonkom Bušićem. U jesen 2010. u nekoliko me je navrata pokušavao privoljeti na pristupanje njegovoj stranci; uskoro ju je i on napustio. Sve do ovoga ljeta povremeno bismo se nakratko čuli telefonom, tek da se upitamo za junačko zdravlje. Negdje zimus mi je poslao i pozivnicu za premijeru filma *Ljubavnici i luđaci*, ali – nisam otišao. Nisu me zanimale prigode za pokazivanje pred mnoštvom, a i o događajima iz prošlosti najradije mislim svojom glavom. Danas mi je ta neiskorištena pozivnica postala dragom uspomenom.

Zadnji put smo ozbiljno razgovarali sredinom prosinca 2012. godine. Nazvao me je da mi izrazi sućut zbog smrti brata mi **Domagoja**, koji je umro nekoliko dana ranije u svojoj 42. godini, ostavivši supru-

gu i dva sinčića. Iz njegovih je riječi izbijala duboka vjera i iskustvo čovjeka koji je davno shvatio da ovozemaljski život ima ograničenu vrijednost: da smo doista vjernici, ne bi nas tako teško pogađao odlazak s ovoga svijeta.

I to mi je palo na pamet odmah nakon što je stigla tragična prvorujanska vijest.

Zato nisam spreman ni na kakve zaključke o razlozima koji su ga ponukali da se ubije. Da je o tome dugo razmišljao i da se je na to pripremao, njegovo oproštajno pismo – čini mi se – ne bi bilo onako kratko i blijedo, nego bi bilo sadržajnije, sadržavalo bi jasnije i određenije poruke. Vjerujem da bi bilo nadomjestak i dopuna

onomu letku koji je 1976. trebao biti bačen nad hrvatskim prošteništima, zapravo osuvremenjeni *poziv na dostojanstvo i slobodu*.

Taj poziv nam je itekako potreban i danas, možda potrebniji nego onda, jer ako nam se i čini da imamo više slobode, sigurno je da nemamo više dostojanstva.

A nema nikakve dvojbe da bi tom *dostojanstvu i slobodi* jedan od jamaca bio Zvonko Bušić, da nije opet uzeo stvar u svoje ruke, pa nas – dokrajčivši svoj život – prepustio samima sebi. Na onima koji su ostali – a velika većina nas je lošija od njega – ostaje dokazati da smo vrijedni slobode i dostojanstva. Jer, to se ne pretpostavlja, nego se dokazuje. I postanemo li vrijedni toga, postat ćemo vrijedni i uspomene na Zvonka Bušića...•